KOSZTA LÁSZLÓ

A POZSEGAI TÁRSASKÁPTALAN TAGJAI A XIV. SZÁZAD KÖZEPÉIG

A káptalan alapításának vázlata

A középkori magyar írásbeliség egyik déli, drávántúli központja a pozsegai társaskáptalan volt.[1] A Szent Péter tiszteletére felszentelt káptalan alapítólevele, mint szinte kivétel nélkül a korai magyar egyházszervezet intézményeinél, nem maradt fent. A káptalant, illetve annak vezetőjét a pécsi székeskáptalan 1217-ben kiadott hiteleshelyi oklevele említi először. A Somogy megyei Basal prédium eladása kapcsán kiadott privilégium tanúnévsorában közvetlenül Kalán püspök után, a székeskáptalan tisztségviselőit és a főesperseket is megelőzve említik Tyburcius pozsegai prépostot.[2] A felsorolás szerint, amely a pécsi püspökség vezetőinek rangját, illetve az oklevél fogalmazója és ellenőrzője által gondolt presztízssorrendet tükrözi, a pozsegai prépost a püspök és a diploma intitulációjában szereplő Péter székeskáptalani prépost után a pécsi egyházmegye legbefolyásosabb vezetője volt a 13. század második évtizedében.

Az 1217-es esztendő a káptalan létrejöttének terminus ante quemje. Az alapítás idejének pontos meghatározásától el is esve a pozsegai medence településtörténetének, világi és egyházi igazgatásának kialakulásáról, illetve azok kapcsolatából a káptalan létrejöttének feltételezett időpontjára lehet következtetni. Pozsega vidéke az egész középkoron át az 1009-ben alapított pécsi püspökség területéhez tartozott. Az egyházmegye határleíró oklevelében a szentistváni püspökség határai nem adnak egymásnak visszatérő vonalat, éppen a délkeleti határ leírása hiányzik.[3] Az oklevél fogalmazói egyszerűen nem tartották fontosnak. A negatív információból adódik a következtetés, hogy a terület – a későbbi Pozsega megye – jobbára lakatlan lehetett. Az új egyházmegye jelentős jövedelmet nem várhatott erről a vidékről. Másrészt a határok pontos leírása is csak közel egy évszázad múlva a zágrábi püspökség 1091-es alapítása után vált elkerülhetetlenné.

A világi igazgatás kialakulásának menetét, Pozsega megye létrejöttét Györffy Gy. és Kristó Gy. vázolta fel. Györffy Gy. utalva Bíborbanszületett Konstantin és Diocleas presbiter leírására, miszerint a magyarság déli határa a Száva, másrészt egy a 15. században felbukkanó Kesző nevű pozsegai helységre, úgy tekinti, hogy a majdani Pozsega megye területe már a honfoglalás idején magyar megszállás alá került. Kristó viszont a megye nevének etimológiáját – tűzzel írott és művelésre alkalmassá tett hely – hangsúlyozva nem számítja Pozsegát a korai megszállású területek közé.[4] Kniezsa I. és Gláser L. tervezte „Magyarország népei a XI. században" térképen is úgy szerepel a mai Papuk helységtől délre eső vidék, mint gyéren betelepült szláv lakosságú terület.[5] Különösen, mivel a térkép összeállítói a 11–12. század fordulóján jelentkező névanyagot használták fel, így

a terült benépesülése a 11. század végén is meglehetősen gyér lehetett. Magának Pozsega megyének a létrejöttét viszont mint Györffy Gy., mint Kristó Gy. hasonlóan írja le. A megye a 12. század folyamán vált le a Szent István alatt megszerveződő, de kezdetben a Dráván is túlnyúló nagykiterjedésű Baranya megyéről.[6] A világi igazgatás elmélyítését, intenzívebbé tételét nyilvánvalóan a pozsegai medence népességének növekedése, a településhálózat sűrűsödése kívánta meg. Közvetett módon azonban a betelepülés mértékét jelzi, hogy a vidék egy része még mintegy hercegi vadászterület működött,[7] és 1232-ben alapítja meg Ugrin kalocsai érsek a gyér népességű völgyeket előnyben részesítő ciszterci rend számára tisztesvölgyi (gotói) monostort.[8]

Az állam és az egyház középkori szimbiózisából, egymásrautaltságából következik, hogy szerveztük, igazgatási egységeik kiépítése párhuzamosan, egymást feltételezve, hatásukat kölcsönösen erősítve épült ki. A középszintű egyházi igazgatás, a főesperesség megszervezése időben nagyjából egybeeshetett a megye kialakulásával. Kérdéses viszont, hogy kronológiailag hova helyezzük a káptalan megalapítását, a főesperesség létrehozása elé vagy annak megszervezése után. Kristó Gy. szerint a pécsi püspökség területén itt jött létre utolsóként főesperesség, és ennek vezetését a pozsegai prépost ragadta magához. Úgy tekinti tehát, hogy a káptalan jött létre korábban.[9] A főesperesség területe jóval nagyobb, mint a megye kiterjedése. Az eltérések az észak, északkeleti határvonalnál jelentősek. A megyehatár a természetes határokat, a Papuk-hegység, korabeli nevén Pozsega havasa vízválasztóját követi, míg a pozsegai főesperes joghatósága Baranya megye Dráván-túli részén fekvő Nekcse plébániájára is kiterjedt.[10] A főesperesség és a megye területének és központjaiknak – Pozsegaszentpéter, illetve Pozsegavár – különbsége bizonyossá teszi, hogy kialakításuk, ha időben nem is esett egymástól távol, nem egyszerre történt. Véleményünk szerint az egyházé volt a kezdeményezés, a főesperességgé az elsőbbség. Így érthető, hogy miért nem a pozsegai vár mellett álló plébánia papja nyerte el a megye egyházai fölött az ellenőrzési feladatokat. Az viszont eldönthetetlen, hogy a már létező prépostság kapta-e meg a főesperesi jogkört, vagy pedig mint ahogy német területeken gyakran előfordult,[11] egy nagyobb plébánián, ahol több pap élt és a megfelelő anyagi feltételek is adottak voltak, társaskáptalant szerveztek. Így a templom rangban kiemelkedett a többi pélbánia közül, és belső szervezete is hierarchizáltabbá, szervezettebbé vált, s az addig alkalomszerűen végzett feladatok egy-egy tisztségben, dignitásban állandósultak. Véleményünk szerint az utóbbi történhetett Pozsegán is. A főesperes később a pécsi központ és az alája tartozó terület nagy távolsága miatt, amely a kor közlekedéstechnikai vizsgonyai közepedte nehezen volt áthidalható, nem költözött be más főespersekhez hasonlóan a püspöki székhelyre. A másik ok, s talán a nyomósabb az, hogy függetlenebbnek érezte magát a közvetlen püspöki felügyelettől távol, prépostságát többre becsülte egy pécsi kanonoki prebendánál. Összegezve a pozsegai prépostság létrejöttének idejét a 12. század második felére, vagy a század végére kell helyezni.

A pozsegai káptalan alapítójának a személye is problémás. Közvetett módon azonban tisztázni lehet azt a kört, ahonnan a társaskáptalan létrehozásának gondolata kiindult. Első lépésként a káptalan típusba sorolását kell elvégeznünk. Az Árpád-korban felbukkanó társaskáptalanok tipologizálásának egyik legkézenfekvőbb szempontja az adott egyház topográfiai helyzete, püspöki, illetve ér-

seki központban létrejött vagy nagyobb egyházi központtól távolra eső káptalanról van-e szó. Az előbbiek markánsan elkülönülő csoportot alkotnak. Általában olyan kis káptalanok tartoznak ide, amelyek egy-egy széesegyház közelében a főpapi residenciának helyet adó várban épültek föl, s a püspöki székesegyház liturgiájával, a főpapi központ reprezentációjával van kapcsolatban funkciójuk. Alapítójukat ennélfogva a szóbanforgó egyházmegye valamely főpapjában kell keresni, noha ehhez a csoporthoz is tartozhatnak királyi alapítású egyházak, mint a III. Béla és Capet Margit alapította esztergomi (Becket) Szent Tamás prépostság.[12] A típus az írásos forrásokban a 12. század legvégén és 13. század első felétől jelenik meg.[13] A társaskáptalanok másik csoportja, amelyek nem főpapi székhelyeken jöttek létre, további alcsoportokra oszthatók. Az egyik alcsoportba az államigazgatásban és az uralkodói reprezentációban nagy szerepet játszó királyi – és az uralkodó dinasztia tagjai által alapított – prépostságok tartoznak, élükön a székesfehérvári Boldogasszony társaskáptalannal. A másik alcsoporthoz az Árpádokhoz közvetlenül nem kapcsolódó egyházakat sorolhatjuk. Alapítóik gazdag egyházi donátorok, elsősorban püspökök. Figyelemreméltó, hogy milyen kevés egyház tartozik ide,[14] és jelen ismereteink szerint az Árpád-korban világi donátorok nem hoztak létre társaskáptalant.[15] A gazdag nemzetségek a monasztikus rendek tagjaival benépesített ún. nemzetségi kolostorokat részesítették előnyben. Az okok vizsgálata érdekes eredményt hozhat a világi elit vallásosságának és mentalitásának sajátosságaira. Természetesen figyelembe kell venni, hogy a világi arisztokráciának nem volt szüksége a korszakban olyan mértékben az igazgatási és szervező feladatokat is ellátni tudó klerikusrétegre mint az uralkodónak vagy az egyháznak.

A pozsegai káptalan a nagyobb egyházi igazgatási központoktól távoli káptalanok csoportjába tartozik. Alapítója személyének megállapítására a magyar szakirodalomban eddig egyedül Balics L. tett kísérletet. Szerinte az egyházat Berthold aquileiai pátriárka és Kálmán herceg közösen hozta létre.[16] Prolbéma azonban, hogy a pápa 1218-ban nevezi ki Bertholdot pátriárkává,[17] s a káptalant 1217-ben már említik. Kálmán herceg pedig 1226-ban kerül a Drávántúl élére.[18] Így sem a volt kalocsai érsek, sem Kálmán herceg nem jöhet számításba alapítóként.

Sajnos a pozsegai káptalan birtokainak fekvéséről keveset tudunk,[19] a birtokok eredet nem nyújt támpontot az alapító azonosításához. Így a donátor megállapításánál az káptalan patrocíniumának, egyházi hovatartázásának, illetve a káptalan kanonokjai által viselt hivatalok vizsgálata dönti el, hogy Pozsega királyi alapítású, vagy az egyház a második alcsoportba tartozva, létrehozóját egy 12. század végi püspökben kereshetjük.

A pozsegai káptalan templomát Szent Péter oltalmába ajánlották. Szent Péter kultuszának elterjedése a középkorban a pápasággal volt elsősorban kapcsolatban, tisztelete azonban nagyon általános volt. Az Árpád-ház szentkultuszáról még nem született átfogó tanulmány, így kénytelenek vagyunk röviden összefoglalni. Kézenfekvő, hogy a dinasztia vallásos életében legfontosabb szerepet az uralkodóház saját szentjei – Szent István, Szent Imre és Szent László – játszották, amelyek tisztelete legitimálta az Árpádok uralmát. A pozsegai káptalan alapításának feltételezett ideje – 12. század vége – körül az 1192-ben szentté avatott I. László király tisztelete került előtérbe.[20] Az uralkodóház által frekventáltabb

szentek másik csoportját a püspökségek,[21] kiváltképpen pedig a királyi egyházak védőszentjeiben kell keresni, noha el kell ismernünk, hogy a szentkultuszt nem tükrözik maradéktalanul a patrocíniumok.[22] Az értékelés előtt fontos megjegyezni, a szerzetesi kolostorok védősztjeinél figyelembe kell venni, hogy a patrocíniumválasztást erősen befolyásolták a rendek hagyományai, illetve a 12. század során létrejött központosított rendek – ciszterek és premontreiek – szigorú központi előírásai.[23] Így a dinasztia által kedveltebb szentek tiszteletét a püspökségek, különösen pedig a királyi társaskáptalanok védőszentjei tükrözik, mivel a prépostságok létrehozásánál szabadabban érvényesült az uralkodó akarata, mint a pápaság által már korán figyelemmel kísért, s bizonyos engedélyhez kötött püspökség-alapításoknál. A királyi egyházak és a püspökségek legtöbbször előforduló – 11 alkalommal – patrocíniuma Szűz Mária (Győr, Székesfehérvár, Vác Várad, Pécsvárad, Kolozsmonostor, Cikádor, Egres, Zirc, Szentgotthárd, Pilis és Pásztó) a magyar kereszténység kezdetektől erős Mária-kultusza és Szent István feltételezett országfelajánlása miatt nem meglepő. Sorrendben 5 előfordulással második helyen áll Szent Mihály tisztelete (Veszprém, Erdély, Báta, Vasvár és Margitsziget). Mihályt négy előfordulással a legendája szerint savériai születésű Szent Márton követi (Pannonhalma, Pozsony, Arad, Szepes). Figyelemreméltó, hogy a szent tisztelete folyamatosan jelen van az államalapítástól egészen az általunk vizsgált korszak végéig. Szent Márton tiszteletének az okát pannóniai születésen és általános középkori népszerűségén túl abban látjuk, hogy az uralkodóház krónikája szerint[24] közbenjárásával erősítette meg hatalmát Szent István a Koppány vezette pogányok fölött aratott győzelemmel, s így az összes Árpád-házi király úgy tekintett Szent Mártonra, mint akinek hatalmukat köszönhetik. A pozsegai káptalan patrocíniuma, Szent Péter a pécsi székesegyház és a Péter király alapította budai prépostság védőszentjeként jelentkezik. Pécsnél a patrocínium kiválasztását az püspökség alapításánál résztvevő Azo pápai legátus szerepe indokolja, míg Péternél saját névadó védőszentjének tisztelete.[25] Nem lehet véletlen, hogy a pécsi székesegyház építésének befejezője is Péter király volt.[26] Szent Péter kiemelt kutlusza a 11. század első fele után nem mutatható ki az Árpádoknál, valószínűleg az apostolfejedelem tiszteletének és a Pápaságnak a kapcsolata miatt, melyet a somogyvári monostor alapítása is mutat.[27] Így a pozsgai Szent Péter patrocínium mögött úgy tűnik, nem az uralkodóház valamely tagját, hanem egy főpapi kezdményezőt kell keresnünk. A pécsi püspökök feladata egyházmegyéjük védőszentje tiszteletének előmozdítása,[28] tehát a pozsegai káptalan alapítóját az egyház patrocíniuma alapját a 12. század végi pécsi püspökök között kell keresnünk.

Az alapító személyének tisztázásakor figyelembe kell venni a prépostság és az ispánsági vár viszonyát. Az ún. királyi prépostságok minden esetben kapcsolatban voltak egy-egy ispánsági központtal, illetve az egyház alapítása idején még királyi várral. Előfordult, hogy a társaskáptalan magában a várban állt mint Pozsonyban,[29] vagy Aradon;[30] Vasvár[31], Titel,[32] Szepes[33] és Óbuda esetében[34] is kimutatható az egyház és a vár kapcsolata. A felsorolt példákkal ellentétben a pozsegai káptalan viszont nem a megye központjában Pozsegavárott, illetve közvetlen közelében jött létre, hanem attól északnyugatra. Pozsegaváron pedig egy plébániatemplom,[35] és a 13. század második felétől adatolható Szent Demeter ferences kolostor volt.[36]

A király által alapított egyházak a középkoron át egy sajátos magyar exemptio kialakulása következtében mentesülve az illetékes megyés püspök fennhatósága alól, közvetlenül az esztergomi érsek alá tartoztak.[37] A pozsegai prépostság egyházi felettese úgy tűnik, hogy mindig a területileg illetékes ordinárius, a pécsi püspök volt. 1217-ben a prépost a püspökség vezetőivel együtt tanúsít egy birtokeladást.[38] Az 1290-es években pedig Pál pécsi püspök jóváhagyására hivatkozva a pécsi székeskáptalan olvasókanonoki stallumát mintának véve szervezik meg Pozségán a lectori méltóságot.[39] 1330-as évek elején viszály támadt a pécsi püspök és a pozsegai prépost között a társaskáptalan kanonoki javadalmainak betöltésének joga miatt. A prépost állítása szerint ez a jog régtől fogva őt illette meg, de Jób püspök (1252–1279/81) óta a pécsi főpapok megakadályozzák ennek gyakorlásában a prépostokat.[40] A püspöki joghatóság elutasításáról viszont nincs szó. A pápai vizsgálat eredményéről nincs tudomásunk, de 1352-ben Miklós pécsi püspük saját hatáskörébe tartozónak mondva a pozsegai prépostságot, a javadalmat káplánjának, Montilioi Péternek adja, de a pápai megerősítést szükségesnek tarva supplicátióval fordul VI. Kelemenhez.[41] IX. Bonifác pápa pedig évek múlva engedélyezi Vilmos pécsi püspöknek, hogy a székeskáptalan és a pécsi várban lévő Keresztelő Szent János társaskáptalan prépostságainak adományozása mellett pozsegait is a pécsi egyetem egyház- és római jogi tanárai részére tartsa fennt.[42] Az 1397-es esztergomi canonica visitatio sem említi Pozségát az érseki egyházak között.[43]

A királyi prépostságok jellemzője, hogy fontos szerepet töltenek be a királyi adminisztrációban. A királyi kancellárok, majd a cím méltósággá válása után a királyi oklevéladást ténylegesen irányító alkancellárok közülük kerültek ki az Árpád-korban,[44] akik hivataluk átadása után egy megüresedő püspökség élére kerültek. Nincs tudomásunk arról, hogy a pozsegai társaskáptalan valamely prépostja a királyi kancelláriában hivatalt viselt volna. Az uralkodók környezetében ugyan egy-egy alkalommal feltűnnek, mint például a pozsegai prépost is jelen volt 1233-ban, amikor az esztergomi johanniták házában számos egyházi előkelő előtt II. András király megerősíti a beregi egyezményt.[45] 1330-ban pedig a krónika a possadai vereség áldozatai között említi Mihály pozsegai prépostot.[46] A király esetleges kegyúri jogára egyetlen adat mutat. 1341-ben a pápa panaszt emel az ellen, hogy a kúriájában pernyertes pap nem tudja a pozsegai prépostságot elfoglalni, mert a király az elhunyt prépost halála után azonnal kezelésbe vette a javadalmat.[47] A király és a pápa viszálya a prépostság betöltése körül úgy véljük, hogy nem a király Pozsega fölötti közvetlen kegyúri hatalmában keresendő, hanem Károly Róbert egyházpolitikájában, amely a főkegyúri jog mind teljesebb érvényesítésére, a pápai reservációk visszaszorítására törekedett, s nem egy esetben a megüresedő egyházi javadalmak betöltésének késleltetésével azok jövedelmeit a kincstár számára hasznosította.[48]

A királyi egyházak klerikusai a királyi família tagjai voltak, a dinasztiát is szorosabb érzelmi kapcsolat fűzte egyházaikhoz, mint a magánkegyúri templomokhoz.[49] Személyesen is felkeresték azokat, ha közelükben tartózkodtak, vagy egy-egy jelentősebb ünnepet ott töltöttek.[50] A Száván-túli területeket az ország központjával összekötő egyik fotnos útvonal, a Duna jobb partján futó hadiútból Eszéknél kiágazó és Nekcsén a Száva brodi révje felé futó út áthaladt Pozsega megyén.[51] Az útvonal jelentősége az Anjou-korban növekedett meg, amikor a dé-

li területek jelentősebb szerepet játszottak az ország életében, mint a kibontakozó missziós tevékenység kiindulópontjai, vagy az itáliai háborúk felvonulási útjai. 1322 októberében Boleszló esztergomi érsekkel délvidékre utazó Károly Róbert, majd 1357 júliusában Nagy Lajos keltez oklevelet Pozsegaváron.[52] Nincs tudomásunk róla, hogy királyaink a 14. század közepéig valaha is felkeresték volna a káptalant.

A királyné környezetében viszont két 13. század végén élt prépostot is találunk. 1280-ban, majd 1284 és 1286 között Orbász, 1288 és 1290 között pedig Lukács pozsegai prépostok irányítják özvegy Erzsébet királynő kancelláriáját.[53] Pozsega vidéke és a déli országrész a 13. század második felében a királynők uralma alatt állt,[54] s a királynői kiséret klerikusai közül számosan a terület egyházaiban – szerémi püspökség, zágrábi és császmai káptalan – viseltek javadalmakat.[55]

Az uralkodótól kapott kiváltságait a káptalannak egy 16. századi feljegyzés őrizte meg. 1528-ban hivatkoznak II. Lajos király oklevelére, amely (IV.) László(?) és Károly Róbert királyoknak a pozsegai egyház számára adott kiváltságait tartalmazta. A jogok lényegében a káptalannak teljes immunitást biztosítottak. Kivették az egyházat és népeit az ispánok, officiálisaik és a várnagyok joghatósága alól. A pozsegai káptalan népeitől collectát, nyestbőradót, beszállásolást (descensus), ponderát és bármely más királyi adót csak a prépost és a káptalan szedhetett be. Az egyház népeit egyetlen egy bíró, sem a nádor, sem az országbíró elé nem lehet megidézni, ügyeikben kizárólag a prépost és a káptalan tartozik igazságot szolgáltatni. Az egyház védőszentjének ünnepén, Szent Péter apostol napján a Pozsegavárra menő szabad úton (in libera via) a vámot (tributum fori) részben és egészben csak a prépost és a káptalan szedheti be. Az egyház népei semmilyen szolgálattal sem tartoznak a pozsegavári várnak; az ispánok, a várnagyok és a szolgabírák a káptalan birtokain nem szállhatnak meg és congregátiot sem tarthatnak. Nem tudjuk milyen okból és pontosan mikor kapta meg a káptalan az említett kiváltságokat, mindegyik IV. Lászlótól származik-e, s Károly Róbert csupán megerősítette azokat vagy ő maga is bővítette ezek körét. A kiváltságolás okáról sincs tudomásunk. Problémát jelent, hogy Pozsega megye a 13. század második felében királynéi igazgatás alatt állt, így elsősorban közülük kellett volna kikerülni annak, aki a megyés ispán joghatósága alóli mentességet megadhatja. Persze elképzelhető, hogy a királynői kezdeményezés áll így is a dolog mögött, csak a nagyobb nyomaték kedvéért a királlyal állítatták ki az oklevelet.[56]

Összegezve a 12. század második felében alapított, és a pozsegai főesperességgel összekapcsolt társaskáptalan patrocíniuma, egyházi joghatóság és prépostjainak pályafutása alapján nem sorolható a királyi egyházak közé, alapítóját 12–13. század fordulóján működő pécsi püspök egyikében kell keresnünk. Talán leginkább Kalán püspök vehető számításba, aki 1181 és 1183 között királyi kancellár, majd kancellári tevékenysége jutalmául elnyeri a pécsi püspökséget, melyet halálig, 1218-ig vezet, közben 1190 és 1193 között Dalmácia és Horvátország kormányzója, 1205-ben pedig választott esztergomi érsek, a Bár-Kalán nemzetség tagja, s talán egyik névadója. Anyagi helyeztére jellemző, hogy jelentős összeget gyűjtött össze a már III. Béla tervezte kereszteshadjáratban való részvétel fedezésére.[57]

A pozsegai káptalan tagjai

(Prosopographiai felsorolás)

Tyburcius prépost a pécsi káptalan 1217-ben kiadott hiteleshelyi oklevelének tanúnévsorában bukkan fel. [58]

Sempiternus cantor 1220–29 között kelt hiteleshelyi oklevél méltóságnévsorában az első helyen áll. [59]

Toma dékán 1220–29 között kelt hiteleshelyi oklevél méltóságnévsorában szerepel. [60]

Lőrinc őrkanonok a fenti oklevél méltóságnévsorában szerepel.[61]

Ismeretlen nevű prépost 1233-ban Esztergomban a beregi egyezmény megerősítésénél. [62]

J. prépost 1255-ben egy oklevél intitulatiojában említik. [63]

Róbert cantor pápai subdiakonus, Báncsa István prenestei bíboros püspök káplánja. Valószínűleg olasz származású és a bíboros közbenjárásával nyerte el pozsegai javadalmát, inkább csak a cantorság jövedelmeit élvezte, helyben lakására nincs utalás. 1264-ben Báncsa István bíborostól megkapja a pécsi káptalanban a valkói főesperességet, amely Timót zágrábi püspökké választása után üresedett meg, s a pápa a bíboros adományozási körébe rendelte azt. IV. Orbán pápa erősítette meg a Rómában tartozkozó Róbertet új javadalmában. Bizonyosan ekkor lemondott pozsegai jövedelméről, bár erről nem történik említés. [64]

Orbász prépost Báncsa nembeli Péter fia, 1264 előtt lett pozsegai prépost, javadalmát bizonnyal nagybátyjának István prenestei bíboros püspöknek köszönhette. Taníttatásában is nagybátyja vállalt szerepet, aki az Árpád-korban még szokatlan módon Besenyő Mátyás személyében külön nevelőt alkalmazott fiatal unokaöccsei mellett. 1264-ben már a padovai egyetem tanulója. 1264-ben István bíborosra tekintettel, akit a pápa Orbász patrónusának nevez, a pasztorális feladatoktól mentes Susul-i Szent Kereszt, és az Esztergomban lévő Mária-Magdolna egyházakat Orbásznak adományozta,[65] ugyanebben az évben a pápa Orbász javadalmait még egy megüresedő padovai kanonoksággal is megtoldotta,[66] és ezt a javadalmát hazatérte után, 1282-ben is megtartotta.[67] Orbász 1268-ban már a bolognai egyetem diákja, ahol mellette István bíborosnak még három unokaöccse, 1263-tól István, mint pozsonyi prépost, továbbá Károly esztergomi kanonok tanult. Istvánt 1266-ban kalocsai érsekké választották. Orbász 1268-ban különböző kölcsönügyekben szerepel, 1269-ben egy glosszáiban is csaknem teljes Digeszta kötetet vásárol 90 libráért.[68] Az 1270-es évek végén térhetett vissza Magyarországra. 1283-ban testvérével, Tamással elcserélik Lodomér esztergomi érsekkel részint Bars, részint Esztergom megyében fekvő Farnad birtokukat a saskői uradalom egy részéért.[69] Orbász 1280 végén Erzsébet anyakirályné kancellárja lesz, s kancellárként szerepel 1286-ig.[70] Egyéb címei mellett pápai káplán is. Bolognából mint a római jog doktora tért vissza, ilyen fokozatot rajta kívül az Árpád-korban csak Jakab prenestei püspök, pápai legátus kíséretéhez tartozó Cognoscens esztergomi kanonok, illetve a 13. század második felében Orbász bolognai tanulótársa, Pál esztergomi főesperes, majd veszprémi, később esztergomi prépost, végül pécsi püspök szerzett, 1268-ban pedig Tamás nevezi magát doktor legumnak.[71] Valószínűleg Orbászt korai halála akadályozta meg abban, hogy tanulótársaihoz hasonlóan nem nyert el magasabb egyházi méltóságot. Életrajzának rekonstruál-

ható elemei bizonyítják, hogy nagyrészt Pozsegán kívül tartozkodhatott Orbász prépost.

Sebestyén cantor 1268-ban Lőrinc nádor és somogyi ispán protonotáriusa. Pozsegai cantorsága mellett a székesfehérvári társaskáptalanban is élvez egy kanonoki javadalmat. Inkább a nádor kíséretében tartózkodott, mint javadalmai székhelyén.[72]

Demeter kanonok 1268-ban Bolognaban egy teljes, jegyzetekkel ellátott Decretalest másoltat magának, így a bolognai egyetemen valószínüleg kánonjogot tanult.[73]

Natus őrkanonok 1281-ben egy hiteleshelyi ügyben egy Valkó megyei birtokost képvisel a káptalan előtt.[74]

Lőrinc prépost 1278-ban testvérének, Berky-i Mihály comes fiának hűséges szolgálatai jutalmául IV. László neki adományozza a királyi fegyvernökök Érd nevű Pest megyei lakatlan földjét, az adományt III. András 1291-ben Tamásnak az osztrákok elleni háborúban nyújtott szolgálatai miatt megerősíti.[75] Lőrinc 1288–90 között Erzsébet anyakirályné utolsó kancellárja.[76] 1292-ben Péter pozsegai kanonoknak és testvérének, Zahnak adományozza a káptalan vásárolt földjének egy részét curiául (pro curia) évi adó fizetése ellenében.[77] 1308-ban egy jegyajándék és dossal kapcsolatos ügyben adott ki oklevelet.[78] Utoljára 1311-ben egy hamis oklevélben szerepel.[79] Lőrinc középbirtokosi származású lehetett, pályájában nagy szerepe volt testvérének a király kíséretében szerzett érdemeinek is. Ő szervezte meg a pécsi káptalan olvasókanonokságának mintájára a lector méltóságot Pozsegán.[80]

Péter kanonok 1292-ben szolgálataiért Lőrinc prépost neki és testvérének, Farkas fia Zahnak adja a káptalan Adriányfalva vásárolt birtokának egy darabját curiának, amely fejében évenként pünkösdkor egy fertót tartoznak fizetni a pozsegai prépostoknak. Az adomány úgy tűnik, hogy a káptalan beleegyezése nélkül történhetett, mert 1299-ben a káptalan a korábbi oklevelet nem említve újból Zahnak adja a nevezett földet, de az évi egy fertót most már a káptalannak tartozik megfizetni a comesnek titulált Zah. Az oklevél Péter kanonok már nem említi. Péter bizonnyal egy Pozsega megyei kisbirtokos családból származhatott, akiknek még curiájuk sem volt. Testvére, Zah az ő közbenjárása révén kerülhetett be az egyház prediálisai közé.[81]

Theophil (Puer dictus) olvasókanonok az első lectora a pozsegai káptalannak 1299 és 1302 decembere között említik ebben a javadalmában.[82] Tehophil azonban keveset tartózkodhatott a káptalan székhelyén, mert Domonkos zágrábi lectort felváltva Mihály zágrábi püspök protonoratiusaként 1300-ban Császmán,[83] 1301-ben Zágrábban,[84] 1302-ben újra Császmán keltez okleveleket.[85] A zágrábi püspök általa vezetett fejlett kancelláriájában legalább két notarius, János klerikus és Tamás klerikus dolgozott, bizonyosan Theophil familiárisaként. Theophil megszerezte Ricardus de Pofis formuláskönyvét, s a pozsegai káptalanra vonatkozó oklevelekkel bővítette.[86] 1303-ban Mihály zágrábi püspök esztergomi érsekké választása után ő is átkerül Esztergomba, ahol a székeskáptalan prépostja lesz. 1303 végén 1304 elején ő ment érseke nevében Rómába, hogy átvegye a palliumot.[87] Az utóbbi tisztséget 1335-ig töltötte be. 1326-ban Károly Róbert spalatói érseknek ajánlja, de XXII. János pápa előzőleg már betöltötte a javadalmat, kárpótlásul viszont több Pozsony megyei falu tizedének a negyedét kapta meg Theophil.[88]

Esztergomi préposti pecséte egyik első emléke azon pecséttípusnak, melyen a tulajdonos térdelő alakját is rávésték.[89] Elképzelhető, hogy római tartózkodása alatt vésette az új pecsétnyomóját. Vélhetően Theophil külföldön, valamelyik itáliai egyetemen szerezte műveltségét.

Demeter olvasókanonok 1305-ben és 1306-ban szerepel az oklevelekben, de valószínű, hogy 1303-tól már ő irányítja a hiteleshelyi tevékenységet Pozsegán.[90]

Mihály cantor 1308-ban káptalani kiküldöttként szerepel.[91]

István kanonok 1308-ban káptalani kiküldött Mihály cantorral.[92]

Demeter cantor 1311-re keltezett hamis oklevélben szerepel.[93]

Máté őrkanonok 1311-es hamis oklevélben fordul csak elő.[94]

Jakab succentor 1329-ben hiteleshelyi bizonyságként említik, mint kóruspapot.[95]

Péter olvasókanonok 1326 és 1332 között töltötte be a javadalmat. 1332-ben lectorsága és egyéb jövedelmei után 1 márka és 2 kis garas pápai tizedet fizetett.[96]

János őrkanonok 1329-ben és 1330-ban hiteleshelyi kiküldöttként szerepel.[97]

Mihály prépost 1330 november elején a possadai csatában hunyt el.[98]

Dethinarius kanonok 1322-31 között váci éneklőkanonok,[99] 1331-ben a pozsegai káptalan hiteleshelyi kiküldöttje.[100] 1332-ben 1/2 verőcei márka, 1333-ban 100 báni dénár pápai tizedet fizetett.[101]

Miklós kanonok 1332-ben 1/2 verőcei márka, 1335-ben mint notarius 16 garas pápai tizedet fizetett.[102]

Bertalan pap a káptalan székhelyén lévő Szent János egyház papja, s 1332-ben 30 báni dénárt, 1334-ben pedig 8 báni dénárt fizetett.[103]

János pap a Szent Péter egyház alsópapságához tartozott, s 1332-ben 12 dénárt fizetett pápai tizedként.[104]

György kanonok 1332-ben 1/2 márka, 1335-ben 15 garas pápai tizedet fizetett.[105]

Demeter kanonok 1332-ben 1/2 márkát, 1333-ban 2 pensa báni dénárt fizetett pápai tizedként, 1335-ben altizedszedőként az elmaradt három adófizetés után 14 pensa báni dénárt és még 20 báni dénárt fizetett, de egy bizonyos összeggel továbbra is tartozott.[106]

András kanonok 1332-ben 20 garast és 10 verőcei báni dénár, 1333-ban 100 báni dénár, 1335-ben pedig 15 garas pápai tizedet fizetett.[107] Talán azonos az 1349-ben hiteleshelyi kiküldöttként szereplő András mesterrel.[108]

Torkos Miklós kanonok 1332-ben 1/2 verőcei márka, 1333-ban 84 báni dénár, 1335-ben 13 garas pápai tizedet fizetett.[109]

Istennete Miklós kanonok 1333-ban 1/2 márka, 1335-ben 14 garas pápai tizedet fizetett.[110]

Péter cantor 1332 és 1339 között kilenc alkalommal szerepel hiteleshelyi kiküldöttként.[111] 1333-ban cantorsága és kanonoksága után 1 1/2 márka, 1333-ban 51 királyi garast és Henrik fiai által vert báni dénárból 7 pensa, 1335-ben pedig 4 pensa báni dénárt fizetett. 1333-ban a káptalanért újabb 1/2 márkát fizetett.[112] Talán azonos a gradistyei Szent Miklós egyház papjával, aki 1332-ben 20 báni dénárt fizetett. „Petrus sacerdos cantoricus de S. Nicolao de Grastischa."[113]

Márton őrkanonok 1332-ben Henrik fiainak báni dénárjából 5 pensát, 1332-ben 50 garast fizet pápai tizedként.[114]

István kanonok a herduci Szent Király egyház plébánosa is egyben, 1332-ben kanonoksága után 3 fertó pápai tizedet fizetett.[115]

Pyzar Miklós kanonok 1333-ban 31 garas pápai tizedet fizetett, noha nem nevezik kanonoknak, de magas jövedelme, magister címe bizonyossá teszi, hogy a pozsegai Szent Péter egyházhoz tartozó és elsőnek fizető Miklóst inkább a kanonokok közé sorolhatjuk, mintsem az alsópapsághoz.[116]

András prépost (Olvir dictus) 1333-ban Szent András apostol ünnepén 4 márka pápai tizedet fizetett, 1334-ben Szent György mártír ünnepén először 3 márkát, később újabb 3 budai márkát fizetett. Figyelemre méltó, hogy két alkalommal nem a pozsgai főesperesség plébánosaival, hanem először a regölyi és a tolnai főesperesség papjaival, másodszor pedig a baranyai és a pécsi székesegyházi főesperessségek plébánosaival együtt fizetette a tizedet. A tizedszedés időpontjában tehát nem tartózkodott Pozsegán, talán Tolnából származhatott, s családi birtokain időzhetett.[117] Valószínűleg ez az oka annak is, hogy 1341 előtt javadalmat cserélt Benedek fia András tolnai főesperessel. A pozsegai prépostságot azonban végül nem neki, hanem Károly Róbertnek adta át.[118]

*János olvasókanonok*ot 1337 márciusában egy hiteleshelyi oklevél záróréssze említi.[119]

Mihály olvasókanonok 1338-ban egy hiteleshelyi kiadvány damus per manus formulájában szerepel.[120]

János aléneklő 1341-ben két ízben hiteleshelyi kiküldött.[121]

Benedek fia András prépost 1333-ban a pécsi székesegyházban lévő tolnai főesperesi javadalmat szerezte meg, amelyet 1340 körül elcserél Olvir dictus András pozsegai préposttal,[122] azonban a javadalmat nem tudja elfoglalni, mert Olvir András haláláig megtartotta azt, élete végén pedig Károly Róbertnek adta át. Benedek fia András az ügyben XII. Benedek pápához fordult, aki neki ítélte a javadalmat.[123] Az 1340-es évek elején úgy látszik sikerül elfoglalnia a prépostságot. 1347-ben VI. Kelemen pápa László fia Péter johannitának, a glagonichai prépostság rectorának ügyében a pécsi püspök és a hockói apát mellett delegált bírónak nevezte ki.[124] András prépost, mint a rudinai apátság kegyura, pert indított 1347-ben a monostor apátja ellen, mert az az ő beleegyezése nélkül adományozott el évi járadék fejében az egyházhoz tartozó birtokokat. Pál országbíró vizsgálata a prépostnak igazat adva kiderítette, hogy András a rudinai apátság kegyura, és azt ősei építették.[125] Az 1250-ben felbukkanó monostort[126] valószínűleg a Borics nem tagjai alapították,[127] 1270-ben Ocholinus fiai János és Péter, valamint Romanus az apátság kegyurai,[128] a nevezett személyek azonban nem szerepelnek a Borics nem Karácsonyi János által összeállított családfáján.[129] Benedek fia András kétségtelenül egy délvidéki család leszármazotta, így javadalomcseréje is érthető. Rokonságban, de legalább is szoros kapcsolatban lehetett a Valkó megyéből származó Garaiakkal, mert Garai János volt pécsi kisprépost miután veszprémi püspök és királynéi kancellár lett, Andrást tette meg alkancellárjának, noha akkor már jobbára a veszprémi prépostok töltötték be azt.[130] János püspök hosszabb ideig külföldön tartózkodott, így a kancellária irányítása teljes egészében András vezetése alá került, ami különösen nagy feladatot jelenthetett, ismerve Erzsébet királynénak I. Lajos fiatal korában betöltött kormány-

zati szerepét. 1347-ben Telegdi Csanád esztergomi érsek előtt Balázs főesperessel és a kápolnaispán helyettesével együtt képviseli egy perben János veszprémi püspököt.[131] András röviddel 1353 előtt hunyt el.

Pozsegai Miklós kanonok 1340-ben Avignonban tartózkodik több más magyar klerikussal együtt, amikor Welislaus bátai apát visszavonta Sigfried garamszentbenedeki apát ellen emelt vádjait.[132]

Péter fia János kanonok Gilétfi Miklós nádor László fiával, akinek kísérője és tanítója volt, 1342-ben Avignonban él mint János portói bíboros káplánja. Ekkor már a pozsegai káptalan kanonokja, és a pécsi káptalanban is prebendát szerzett. 1344-ben aszuági főesperes és erdélyi kanonok, de ebben az időben már nem említik pozsegai kanonokságát. 1345-ben az esztergomi káptalanban is javadalmat kap, 1346-ban főesperességét a pécsi lectorsággal cseréli fel. Valkó megyéből származott, családjának a pázmáni templom volt a temetkező helye, az egyház egyik kápolnáját a Boldogságos Szűz tiszteletére ő építtette, amelynek 1345-ben búcsút is kért.[133]

Aradi Péter olvasókanonok 1330-ban, mint a pécsi káptalan kanonokját, hiteleshelyi kiküldetésben találjuk. Pécsi káptalanbeli tekintélyét mutatja, hogy 1343-ban dékánnak választották.[134] 1345-ben már mint a pozsegai káptalan lectora szerepel, ezt a javadalmát valószínűleg élete végéig tölti be. Utoljára 1352-ben találkozunk nevével a hiteleshelyi oklevelek zárórészében.[135] Pozsegai javadalmának megszerzésében bizonyosan a pécsi püspöknek lehetett nagy szerepe, aki így akarta a régi megbízható klerikusát jutalmazni. Neve alapján nem a pécsi egyházmegyéből, hanem a távoli Aradról származhatott.

János fia Balázs kanonok a pécsi egyházmegyéből származott, Garai János volt pécsi kisprépost, majd veszprémi püspök familiárisai közé tartozott, 1347-ben János püspök ajánlatára nevezte ki a pápa pozsegai kanonokká. Továbbra is Garai kiséretében élhetett, mert 1351-ben a püspök budai főesperessé tette. 1358-ban Gilétfi László veszprémi püspök, püspökké választásának előmozdításában vállalt szerepéért Balázst egy pécsi kanonokságra terjeszti fel, aki ebben az időben Veszprémben élve is élvezi pozsegai prebendájának jövedelmét. Balázs nagyon szép kort élt meg, mert 1412-ben még pereskedik a budai főesperesség és egy székesfehérvári kanonoki javadalom miatt.[136]

Máté fia Kozma kanonok 1348-ban Büki István kalocsai érsek, volt pécsi prépost kérésére nevezték ki a pozsegai származású Kozmát kanonokká.[137] 1350-ben mint a káptalan notariusát hiteleshelyi kiküldetésben találjuk.[138]

Császmai Péter cantor 1351-ben halálával megüresedett javadalmát említik.[139]

Császmai Péter fia Mátyás cantor 1351-ben Jegerndorfi Pál kérvényére nyerte el a javadalmat. A supplicatio említi, hogy a pozsegai éneklőkanonokságot már Császmai Péter életében pápai adományozásra tartották fent.[140] Mindkét cantor neve alapján a Pozsegához közeli, de már a zágrábi egyházmegyéhez tartozó mezővárosból származott. Meg kell azonban jegyezni, hogy Békefi R. Mátyást kassainak említi.[141]

László fia János kanonok 1353-ban hiteleshelyi bizonyságként szerepel.[142]

Miklós iskolamester (scholasticus) hiteleshelyi kiküldetésben vesz részt, valószínűleg a káptalan alsópapságához tartozott, mert nem említik, hogy kanonok lenne, holott ezt következetesen mindig kiteszik, ha javadalommal rendelkező személyt küldenek ki.[143]

Montilioi Péter prépost 1352-ben Miklós pécsi püspök saját adományozási körében mondva a préposti javadalmat, a pozsegai prépostságot jogban jártas (in iure perito) káplánjának és familiárisának (servitori suo) adta, s supplicatioval a pápa megerősítését is megszerezte.[144] Péter már 1352 előtt pécsi kanonok volt, s ebben az évben Guillelmus Judicis bíboros, VI. Kelemen pápa unokaöccse és tanácsadója, akinek egyszerre 14 javadalma volt Magyarországon, Pétert „dilectis suis familiaribus" személyek között említve saját korábbi zágrábi kanonokságát kérte neki. Péter 1353-ban a dömösi társaskáptalan éneklőkanonokságát is betöltötte, de pozsegai javadalma érdekében az utóbbiról lemondott.[145] Péter gazdagságát mutatja, hogy egy bizonyos Remondus mester személyében saját káplánt is tart. Miklós pécsi püspök szolgálata mellett Vilmos bíborossal is fennmarad a kapcsolata.[146] Péter előneve alapján olasz vagy francia származású lehetett, aki a bíboros magyarországi javadalmaival kapcsolatos ügyek intézésére érkezhetett az országba. Püspöki káplánsága mutatja, hogy inkább Miklós püspök környezetében tartózkodhatott, pozsegai javadalmát egyszerűen mint sine cura jövedelmet kezelhette.

Jegyzet

1. A káptalan az 1220-as évektől hiteleshelyként működött. A közhitelű oklevéladással jelen dolgozatunkban nem foglalkozunk, azt külön tanulmányban mutatjuk majd be.
2. „Actum est hoc anno Dominice Incarnationis M° CC° decimo septimo, indictione quinta, epacta XI. concurrente sexto. Domino ac patre nostro Calano Quinqueecclesiensi kathedre feliciter presidente, Tyburcio preposito de Posoga existente, Lodomerio preposito Sancti Johannis et archydiacono de Baranya, Michaele hospitali magistro, Laruencio cantore, Johanne archidiacono de Marchia, Jacobo archydiacono de Walko, Johanne archydiacono de Regun, Georgio custode." Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár IX. Pest 1871. 153–4. továbbiakban AUO.
3. A pécsi egyházmegye határairól Ortvay T.: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején I. Bp. 1891. 218–234. a továbbiakban Ortvay 1891., Szentpétery I.: Szent István király pécsvárad és pécsi alapítólevele. Bp. 1918. 43–6.
4. Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp. 1987³ 254–5., a továbbiakban ÁMF., Kristó Gy.: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 296–7., a továbbiakban Kristó Vármegyék.
5. Kniezsa I.: Magyarország népei a XI-ik században. in: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján II. szerk. Serédi J. Bp. 1938. 432–3.
6. ÁMF. I. 254–5., Kristó Vármegyék 296–8.
7. András herceg pozsegai vadászkalandjára AUO. XI. 107.
8. F. Hervay: Repertorium historicum Ordinis Cistercienis in Hungaria, Roma 1984. 101., a továbbiakban Hervay Repertorium
9. Kristó Vármegyék 296.
10. A pozsegai főesperesség területének kirajzolása Ortvay 1891. 268–72., ÁMF. I. 251., Kristó Vármegyék 295–6.

11. Werminghoff: Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter. Leipzig-Berlin 1913[2] 151–2.

12. Györffy Gy.: Becket Tamás és Magyarország. in: Filológiai Közlöny 16 (1970) 156-7.

13. Pécs Keresztelő Szent János társaskáptalan 1217. AUO. XI. 153–4., Veszprém Mindenszentek káptalan Gutheil J.: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém 1979[2] 124., Csanád Szent Üdvözítő Juhász K.: A csanádi püspökség története (1243–1357). Makó 1933. 94.

14. Csázma II. István zágrábi püspök alapította 1232-ben I. B. Tkalcic: Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis I. Zagrabiae 1873. 68–9., a továbbiakban Mon. Hist. Ep. Zagr., Itebő Balics L.: A római katholikus egyház története Magyarországon. 2/2 Bp. 1890. 60., a továbbiakban Balics L., A. Theiner: Vatera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I. Romae 1859. 22., a továbbiakban Theiner I., Hanta prépostjai veszprémi kanonokok voltak, így alapítóját esetleg a veszprémi püspökök között kell keresni.

15. Zumbur (Knauz N.): A pozsonyi prépostság in: Új Magyar Sion 11 (1880) 252–5., a továbbiakban Zumbur; Balics L. 1890. 72. szerint a pozsonyi prépostságot a Csukár család alapította, hasonló véleményen van Karácsonyi J.: Mindig a magyar király nevezte ki a főpapokat? in: Történelmi Hazugságok Bp. 1890. 744.; Bedy V. A felsőörsi prépostság története 13–4., és Erdei F.–Tóth S.: Felsőörs prépostsági templom helyreállítása. (Helyreállított műemlékeink 20.) Bp. 1966. 3–4. szerint a felsőörsi társaskáptalant a Rátót nembeli Örsi Miske család egy tagja alapította a 13. század első negyedében.

16. Balics L. 1890. 71.

17. Berthold 1206–18 között volt kalocsai érsek. Winkler P.: A kalocsai és bácsi érsekség. Kalocsa 1926. 54.

18. Kamjó G.: Kálmán herceg 1208–1241. in: Katolikus Szemle 9 (1895) 416., Kristó Gy.: Kán László és Erdély. in: Valóság 1978/11. 84., Magyarország történeti kronológiája I. szerk. Benda K. Bp. 1981. 138.

19. A káptalan Pozsegaszentpéter környéki birtokai ismertek T. Smiciklas: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. VII. Zágráb 1909. 84–5., a továbbiakban Sm.

20. Tiszteletére alapította III. Béla a szebeni prépostságot. Pauler Gy: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I. Bp. 1893. 443.

21. A püspökségek alapításának ösztönzői az invesztitura harc előtt a királyok, így a patrocínium kiválasztásában is nagy szerepük volt.

22. A királyok és a hercegek által a 13. század elejéig alapított egyházak listáját még nem állították össze, ezért felsorolásunk bizonyosan nem lesz teljes, de az egyes szentek kultuszának intenzitását tükrözi. Püspökségek patrocíniumai: Esztergom Szent Adalbert, Veszprém Szent Mihály, Győr Szűz Mária, Pécs Szent Péter, Kalocsa Szent Pál, Eger Szent János evangélista, Erdély Szent Mihály, Csanád Szent György, Vác Szűz Mária, Várad Szűz Mária, Zágráb Szent István király, Nyitra Szent Emmeram; Bencés kolostorok: Pannonhalma Szent Márton, Zalavár Szent Adorján, Bakonybél Szent Móric, Pécsvárad Szűz Mária, Zobor Szent Ipoly, Somlyóvásárhely Szent Lambert, Tihany Szent Ányos, Szekszárd Szent Salvator, Garamszentbenedek Szent Benedek, Szentjobb Szent Jobb, Kolozsmonostor Szűz Mária, Somogyvár Szent Egyed, Báta Szent Mihály, Meszes Antiochiai Szent Margit; Permontreiek: Váradhegyfok Szent István protomártír, Jászó Keresztelő Szent János, Margitsziget Szent Mihály; Ciszterciek: Cikádor, Egres, Zirc, Szentgotthárd, Pilis és Pásztó mind Szűz Mária; Társaskáptalanok: Székesfehérvár Szűz Mária, Buda Szent Péter, Titel Szent Sapientia, Pozsony Szent Márton (van olyan vélemény, amely szerint Szent Üdvözítő volt a káptalan patrocíniuma a 15. századig Zumbur 254.), Dömös Antióchiai Szent Margit, Vasvár Szent Mihály, Arad Szent Márton, Szepes Szent Márton, Szeben Szent László, Hájszentlőrinc Szent Lőrinc, Esztergomban Becket Szent Tamás. Az exempt, közvetelnül az esztergomi érsek alá tartozó, s így gyaníthatóan királyi alapítású plébániák figyelembevételétől el kell tekintenünk,

mert ezek első felsorolása csak a 14. század végéről maradt fent. IX. Bonifác 1389. november 14.-én, 1400. május 1-én, II. Pius 1464. június 12-én kelt okelvelében és az 1397-es esztergomi canonica visitatio sorolja fel őket. Gárdonyi A.: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. in: Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bp. 1933. szerk. Domanovszky S. 164–8.

23. A ciszterci monostorokat a nagykáptalani előírásoknak megfelelően Szűz Mária oltalmába ajánlották. A Mária-kultusz a premontreieknél is erős volt. A Boldogságos Szűz mellett a rendben a Premontre-völgyben talált elhagyott kápolna védőszentjének Keresztelő Szent János tisztelete is jelentős volt. Bodnár R.: Szent Norbert. in: Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800. évfordulójára, Gödöllő 1934.

24. Scriptores rerum Hungaricarum I. ed. E. Szentpétery Bp. 1937. 313., továbbiakban SRH.

25. A szentkultusz az egész középkoron át hatást gyakorlot a személynévadásra, de csak a tridenti zsinat óta volt kötelező valamely szentnek a nevét fölvenni a keresztségben, akit ezután a megkeresztelt védőszentjének is tekintett. Szabó J. Gy.: Adatok a patai főesperesség korai történetéhez. in: Tanulmányok Gyöngyösről. szerk. Havassy P. és Kecskés P. Gyöngyös 1984. 74–5., a továbbiakban Szabó 1984.

26. SRH. I. 343.

27. Az apátságot Szent Egyed mellett Szent Péter és Pál tulajdonába is adták. Györffy Gy.: A „lovagszent" uralkodása (1077–1095). in: Történelmi Szemle 1977. 554., Magyar K.: A korai magyar egyházszervezés történetéről. A somogyvári apátság Szent Péter titulusa. in: Vigilia 41 (1976) 381–5., Királyi alapítású Szent Péter egyház volt talán a váci Szent Péter kápolna, amelyet a krónika szerint Géza herceg királlyá koronázása után a mogyoródi csata előtti látomás színhelyén épített fel. SRH. I. 395. A dunaföldvári bencés apátság 14. századi Szent Péter patrocíniumát kell még megemlítenünk. A hagyomány II. Béla alapításának tartja a földvári egyházat, aki felesége emlékére Szent Ilona tiszteletére szenteltette föl templomát. A 12–13. század fordulóján a monostor jogállása körül vita robbant ki Kalán pécsi püspök és az apát között, az utóbbi exemptnek, közvetlenül az érsek alá tartozónak mondta kolostorát. A vita eredményéről nincs tudomásunk, de 1397-ben a földvári apátságot is az érsekség alá tartozó egyházak között említették. Így gyanítható a királyi alapítás, problémát jelent azonban az esetleges patrocíniumváltás és a Péter titulus késői felbukkanása. Sörös P: Az elenyészett bencés apátságok. Bp. 1912. 167–8., a továbbiakban Sörös 1912.

28. Szabó 1984. 65–7. szerint az egri püspök nem törekedett arra, hogy az egyházmegye patrónusát Szent János evangélistát a vidéki templomok védőszentjeinek ajánlják. A veszprémi püspökség Zala megyei patrocíniumainak vizsgálata nyomán ezzel ellentétes véleményen van viszont Valter I.: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt 1985. 45–6.

29. A prépostság a 13. század elején kapja meg a pápától az engedélyt, hogy a városba költözzön. G. Fejér: Codex diplomaticus Hungariae II. Budae 1829. 430–1., a továbbiakban F.

30. Magyarország története tíz kötetben *V2*. szerk. Székely Gy. Bp. 1984. 975. a vonatkozó rész Kristó Gy. munkája, a továbbiakban Magyarország tört. *V2*., Jankovich-Bésan Dénes: Békés megye kialakulása a történeti és régészeti adatok alapján. Bölcsészdoktori értekezés (kézirat) Bp. 1978. 83.

31. Sill F.: A vasvár–szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata. in: A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977). Szombathely. 1977. 173.

32. Érdújhelyi M.: A titeli káptalan története. Zombor 1895. 23–7.

33. Körmendy A.: A falusi plébániák hatása a faluközösség kialakulására. A Szepesség példája. in: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. szerk. Fügedi E. Bp. 1986. 141.

34. Györffy Gy.: Budapest története az Árpád-korban. in: Budapest története I. szerk. Gerevich L. Bp. 1975. 268.

35. A plébániatemplom jelentőségét mutatja, hogy a pozsegai főesperességben papja fizette a legmagasabb pápai tizedet, 1332-ben 1/2 márkát, 1333-ban 100, majd 1335-ben 50 bání dénárt. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. I. Bp. 1885. 240., 272–3., 315., a továbbiakban Vat. I/1.

36. 1276-ban már éltek ferencesek itt. Karácsonyi J.: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig I. Bp. 1922. 228. a továbbiakban Karácsonyi 1922., 1305. Sm. VIII. 107.

37. Mezey L.: Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. in: Székesfehérvár évszázadai 2. szerk. Kralovánszky A. Székesfehérvár 1972. 26–7.

38. AUO. XI. 154.

39. Bónis Gy.: Petrus de Vinea leveleskönyve Magyarországon. in: Filológiai Közlöny 4 (1958) 193., a továbbiakban Bónis 1958.

40. Sm. IX. 543–544., Mályus E.: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Bp. 1958. 68–70.

41. Bossányi Á.: Regesta supplicationum II. Bp. 1918. 261., a továbbiakban Bossányi II.

42. Csizmadia A.: A magyar felsőoktatás kezdetei. in: Csizmadia A.: Jogi emlékek és hagyományok. Bp. 1981. 26., Josephus Koller: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum II. Posonii 1782. 333–334., a továbbiakban Koller.

43. Visitatio capituli E. M. Strigoniensis anno 1397. közli Kollányi F. in: Történelmi Tár (új folyam) II (1901) 243., a továbbiakban Visitatio

44. Fejrépataky L.: A királyi kancellárai az Árpádok korában Bp. 1885. 86–144., a továbbiakban Fejérpataky, és Szentpétery 1930.

45. Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. Bp. 1899[2] 123.

46. SRH. I. 499.

47.. Theiner I. 642., Kollányi F.: A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban. Bp. 1906. 106., a továbbiakban Kolányi F.: Kegyúri jog.

48. Károly Róbert emlékezete. szerk. Kristó Gy. és Makk F. Bp. 1988. 34–36.

49. Az Árpád-korban az uralkodók arra törekedtek, hogy a királyi egyházak kegyurasága a dinasztia kezében maradjon, és csak kivételes esetben tartották megengedhetőnek, hogy az ilyen egyházak kegyuraságát alattvalóknak adományozzák. Kollányi F.: Kegyúri jog 114–5.

50. Az óbudai királyi társaskáptalan példája: 1189-ben III. Béla Óbudán tölti a karácsonyt, s ott fogadja a Magyarországon átvonuló kereszteseket. Ansbertus-féle Historia in: Kristó Gy.–Makk F.: III. Béla emlékezete Bp. 1981. 81. (magyar fordítás). Kumorovitz L. Bernát mutatta ki, hogy a 13. század elején nagyböjti időben Óbudán tartózkodott a király. Kumorovitz L. B.: Buda (és Pest) „fővárossá" alakulásának kezdetei. in: Tanulmányok Budapest múltjából XVIII (1971) 15–29., Rogerius tudósítása is megerősíti ezt. SRH. II. 561.

51. Glaser L.: A Dunántúl középkori úthálózata. in: Századok 63–64 (1929–1930) 141.

52. Ráth K.: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei. Győr 1861. 49. és 66., Sebestyén B.: A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp. 1938. 35. és 42., Pór A.: Boleszló herceg esztergomi érsek. Eszergom 1900. 17., a továbbiakban Pór 1900.

53. Fejérpataky 50. és 123–4.

54. 1263 előtt IV. Béla feleségének adományozta Pozsega megyét, Theiner I. 254.

55. Kun Erzsébet Szlavónia, Macsó és Bosznia hercegnője címet viselte. Gárdonyi A.: A magyar királynék udvari kancelláriája az Anjouk alatt. Turul 33 (1915) 67., a továbbiakban Gárdonyi 1915.

56. F. VIII/7. 158–9. Az oklevelekre Fejér György okmánytárán kívül más utalás nincs, ezért csak fenntartással tudjuk kezelni, s nem tekintjük érvnek a pozsegai káptalan kegyuraságának eldöntésénél.

57. Karácsonyi J.: A pusztaszeri monostor kegyurai. Bp. 1897. 12–7., Magyarország története *V2*. 1249–50, Kristó Gy.: Feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 47., a továbbiakban Kristó 1979., ifj. Horváth J.: Calanus püspök és a Vita Attilae. Bp. 1941. passim.

58. AUO. XI. 154.

59. Hazai okmánytár VIII. 18., a továbbiakban H.

60. H. VIII. 18.

61. H. VIII. 18.

62. Theiner I. 119.

63. Sm. IV. 618.

64. Theiner I. 258–60., AUO. III. 79–80.

65. Theiner I. 251–2. és 267., Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. Ed. F. Knauz. Strigonii 1874. 499., a továbbiakban M. S.

66. F. IV.3. 229–31.

67. H. VI. 273.

68. Veress E.: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyvei és íratai 1221–1864. Bp. 1941.2–15., a továbbiakban Veress 1941.

69. M. S. II. 171–73.

70. Fejérpataky 51. és 123–4., H. VI. 273., H. VIII. 234-5.

71. Veress 1941. 391., Bónis Gy.: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 25–8., Pór A.: Adatok a bolognai és paduai jogegyetemen a XIV. században tanult magyarokról. in: Századok 31 (1897) 781., Szűcs J.: A kereszténység belső politikuma. IV. Béla és az egyház. in: Történeti Szemle 1978. 176.

72. AUO. III. 185-192., AUO. VIII. 206., H. VIII. 116.

73. Veress 1941. 7.

74. Sm. VI. 398.

75. RA. 2872., RA. 3818.

76. Fejérpataky 124., AUO. IV. 312., IX: 524., AUO. XII. 487.

77. Sm. VII. 84–5.

78. A. I. 157–8.

79. A. I. 241–5.

80. Bónis 1958. 193.

81. Sm. VII. 84–5., Sm. VII. 345–6.

82. Sm. VII. 346., Sm. VII. 384., D1. 1616., Sm. VIII. 39–41.

83. Domokos által kiadott utolsó oklevél 1299. március 12-én kelt, Sm. VII. 359–60.; Theophil első ránk maradt oklevele pedig 1300 március 6-án, Sm. VII. 370–1.

84. Sm. VIII. 9.

85. Sm. VIII. 33–4. és 39–41.

86. Bónis 1958. 179–180.

87. Anjou-kori oklevéltár I. Bp.–Szeged 1990. 286.

88. Kollányi F.: Esztergomi kanonokok. Esztergom 1900. 30–1., Pór 1900. 6. és 19.

89. A középkori Magyarország főpapi pecsétjei. Szerk: Bodor I. Bp. 1984. 63.

90. Sm. VIII. 107., 112. és D1. 86978.

91. Anjou-kori okmánytár I. Bp. 1878. 157–8., a továbbiakban A.

92. A. I. 157-8.

93. A. I. 241–5.

94. A. I. 241–5.

95. Sm. IX. 474.

96. M. S. III. 73., A. II. 368., Sm. IX. 475., Vat. И. 240.

97. M. S. III. 153., Sm. IX. 505–6.

98. SRH. I. 499.

99. Békefi R.: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp. 1910. 142., a továbbiakban Békefi 1910.

100. D1. 33578.

101. Vat И. 240. és 268.

102. Vat И. 240. és 314–5.

103. Vat И. 240. és 268.

104. Vat И. 240.

105. Vat И. 240. és 314–5.

106. Vat И. 240., 268. és 314–5.

107. Vat И. 240., 268. és 314–5.

108. D1. 94076.

109. Vat И. 240., 268. és 314–5.

110. Vat И. 268. és 314–5.

111. D1. 99936–7., Df. 251996., Sm. X. 269-71., Sm. X. 509–11.

112. Vat И. 240., 268 és 314–5.

113. Vat И. 241.

114. Vat И. 240. és 268.

115. Vat И. 240.

116. Vat И. 272–3.

117. Vat И. 282., 288. és 294.

118. Timár Gy.: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. Baranyai Levéltári Füzetek 16. Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1981. c. kötetből. Pécs 1982. 40., a továbbiakban Timár 1982.

119. Sm. X. 307.
120. D1. 3166.
121. Sm. X. 633., Df. 256483.
122. Timár 1982. 40.
123. Theiner I. 641–2., Sm. X. 612–4.
124. Theiner I. 738.
125. Sm. XI. 508.–17.
126. RA. 927.
127. Sörös 1912. 351–2.
128. Sm. VI. 321–2.
129. Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. Bp. 1900. 264.
130. Gárdonyi 1915. 73–4.
131. M. S. III. 651.
132. M. S. III. 368., A. IV. 34.
133. Bossányi I. 224-5.
134. Timár 1982. 42.
135. Df. 256483., D1. 3872., Df. 264724. és Sm. XII. 105.
136. Bossányi I. 244., Bossányi II. 338.
137. Bossányi I. 230.
138. Sm. XI. 616–7.
139. Bossányi I. 220.
140. Bossányi I. 220.
141. Békefi 1910. 216.
142. D1. 103283.
143. Sm. XII. 209.
144. Bossányi II. 261.
145. Bossányi I. 237., Békefi 1910. 214.
146. F. IX. 7. 123–4.

Koszta, László: Die Mitglieder des Pozsegaer Kapitals bis zur Mitte des XIV. Jahrhunderts

In dem ersten Teil der Studie versucht der Autor, die Zeit der Gründung der weltlichen Propstei auf dem südlichen Ufer des Drava-Flusses zu ermitteln, beziehungsweise die gründende Person zu identifizieren. Aufgrund der Besiedlung des Komitates Pozsega wird die Gründungszeit des urkundlich erstmal in 1217 erwähnten Kapitals um die Ende des XII. Jahrhunderts festgestellt. Die gründende Person durfte – aufgrund des Patroziniums, der geographischen Lage, der spätrigen kirchlichen Obhut und der Relation zum König – eing debeutender Geistliche der Diozöse zu Fünfkirchen, höchstwahrscheinlich ihrer Bischof um die Jahrundertwende, Diozösenbischof Kalán gewesen sein.

In dem zweiten Teil der Studie werden die Lebensläufen und die Karriergeschichten der Propsten, der Würdenträger bzw. die der einfachen Kanonizes in chronologischen Reihenfolge aufgezählt. Eine besondere Achtung gilt dem mit Studienabschlüssen belegten kulturellen sowie wirtschaftlichen Stand der Kanonizes. Skizziert wird – durch die Quellen bedingt – ihre kirchliche und weltliche Kontakte außerhalb des Kapitals, ihre Abstammung und die Art und Weise, auf der sie in dem Kapital gekommen sind.